

# IV. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

УДК 343.13:343.97:342.722(477)

**Байдик Олександр Анатолійович** – аспірант кафедри кримінального процесу  
Національної академії внутрішніх справ,  
м. Київ, Україна  
**ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0008-0114-6745>  
[3531575@gmail.com](mailto:3531575@gmail.com)

**DOI:** <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/171-182>

## Процесуальні дії захисника у підготовчому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду

У статті здійснено комплексний правовий аналіз реалізації процесуальних прав захисника на етапі підготовчого провадження у кримінальних провадженнях щодо державної зради. З урахуванням специфіки злочинів, які посягають на основи національної безпеки, автор висвітлює актуальність посилення гарантій правової допомоги в умовах спеціального режиму судового провадження, запровадженого у зв'язку з дією правового режиму воєнного стану. Підготовче провадження визначається як ключова стадія, що забезпечує фільтрацію справ, гарантує дотримання змагального балансу між стороною обвинувачення і захисту, а також виступає своєрідним компенсаторним механізмом, здатним усунути істотні порушення, допущені на етапі досудового розслідування.

Автор системно досліджує проблеми, що виникають під час здійснення захисником своїх функцій: обмежений або вибірковий доступ до матеріалів кримінального провадження (особливо при наявності документів з обмеженим доступом), відмова суду у задоволенні клопотань без належного мотивування, неможливість реалізації права на відкритий розгляд справи, а також зловживання нормою про заочний розгляд проваджень за статтею 615 КПК України. Окремо висвітлено недоліки чинного механізму оскарження дій слідчого та прокурора на підготовчій стадії та вказано на потребу його посилення шляхом надання суду ширших повноважень щодо перегляду законності процесуальних рішень, прийнятих до надходження обвинувального акта.

У контексті практики Конституційного Суду України розкрито концептуальне розуміння права на правову допомогу як конституційної гарантії, що не підлягає обмеженню навіть у надзвичайних правових режимах. Аналізуючи рішення Європейського суду з прав людини (зокрема у справах *Salduz v. Turkey*, *Dowsett v. the United Kingdom*, *Mirilashvili v. Russia*), автор підкреслює важливість забезпечення раннього, повного та конфіденційного доступу до адвоката, як одного з фундаментальних стандартів справедливого судового розгляду.

У статті також запропоновано напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Йдеться, зокрема, про необхідність нормативного обов'язку суду мотивувати всі відмови у задоволенні клопотань захисту, забезпечення особливого статусу захисника у провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки, розширення права на ознайомлення з матеріалами з обмеженим доступом у порядку спеціального допуску. Розглядається доцільність надання адвокатському самоврядуванню повноважень фіксувати факти порушення прав захисника в судовому процесі з подальшим зверненням до дисциплінарних та міжнародних правозахисних інституцій.

Зроблено висновок, що реальне забезпечення ефективного захисту у підготовчому провадженні у справах про державну зраду можливе лише за умови зміни ролі суду – з пасивного

*суб'єкта формального допуску справи до розгляду – на активного арбітра, який несе відповідальність за дотримання процесуальної рівноваги в умовах, що викликають підвищені ризики обмеження прав особи. Такий підхід має відповідати конституційним стандартам верховенства права та міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини.*

**Ключові слова:** підготовче провадження, державна зрада, захисник, кримінальний процес, процесуальні права, воєнний стан, змагальність, ЄСПЛ, судовий контроль.

## Вступ

Воєнна агресія РФ проти України, що триває з 2014 року і особливо загострилася після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, актуалізувала проблематику належного функціонування кримінального судочинства у справах про злочини проти основ національної безпеки, передусім – державну зраду. Зростання кількості кримінальних проваджень за ознаками злочину, передбаченого ст. 111 Кримінального кодексу України, унеможливило розгляд відповідних справ у межах традиційної процедурної парадигми мирного часу. У цих умовах особливого значення набуває дослідження ефективності реалізації стороною захисту своїх повноважень у підготовчому провадженні, яке є критично важливою стадією кримінального процесу для визначення меж змагальності сторін, допуску доказів і забезпечення належної правової допомоги обвинуваченому.

Нормативне підґрунтя кримінального переслідування за державну зраду закріплено, передусім, у ст. 111 КК України, яка визначає державну зраду як умисне діяння громадянина України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності чи державній безпеці держави, вчинене у формі переходу на бік ворога, шпигунства чи надання допомоги іноземній державі в проведенні підривної діяльності проти України. З процесуального боку, розгляд таких справ регламентується загальними положеннями глав 25 («Підготовче судове провадження») та 26 («Судовий розгляд») КПК України. Проте у зв'язку з введенням воєнного стану та відповідними змінами до процесуального законодавства, розслідування й судовий розгляд кримінальних правопорушень,

пов'язаних із державною зрадою, нерідко здійснюються в особливих процесуальних формах, зокрема із застосуванням інституту спеціального досудового розслідування (глава 24–1 КПК України) та спеціального судового провадження в умовах збройної агресії (ст. 615 КПК України).

У зазначеному контексті значущим є визначення ролі захисника як гаранта прав і свобод особи, що притягується до кримінальної відповідальності, зокрема у фазі підготовчого судового провадження, коли вирішуються ключові процесуальні питання, пов'язані з допуском доказів, обранням та продовженням запобіжного заходу, допустимістю заочного провадження, а також із визначенням форми подальшого судового розгляду. Саме ця стадія створює фундамент для змагальності сторін, визначає межі допустимих обмежень процесуальних прав, і тому потребує особливої уваги з боку науковців та практиків у контексті сучасних викликів, спричинених воєнним станом.

## Аналіз останніх досліджень і публікацій

Передусім ми виходимо із того, що відповідно до сучасної теорії кримінального процесуального доказування (Погорецький, 2003, 2007, 2011, 2013, 2014, 2015; Погорецький, Міцкан, 2019), та враховуючи сучасну вітчизняну змагальну модель кримінального процесу на судових стадіях (Погорецький, 2013, 2021), ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що захисник є суб'єктом доказування на усіх стадіях кримінального процесу і на судових стадіях, зокрема, (Кучер, Криштфович, 2022; Погорецький, 2014, 2021; Старенький, 2016; Погорецький, Хотинська-Нор, Яновська,

2019; Погорецький, Яновська, 2014; Топорецька, 2016), що є однією з гарантій відкритості та прозорості судової системи відповідно до міжнародних стандартів (Кучинська, Щиголь, 2019, с. 20–30; Погорецький, Яновська, 2013), яка забезпечує доступ до правосуддя та гарантії дотримання прав і свобод обвинувачених і підсудних (Погорецький, 2013).

Питання процесуальних дій захисника у підготовчому провадженні щодо кримінальних правопорушень про державну зраду наразі не отримало належного наукового опрацювання. Хоча загальні аспекти участі захисника в кримінальному процесі висвітлюються у фундаментальних працях вітчизняних процесуалістів, специфіка його ролі саме на стадії підготовчого провадження у справах про злочини проти основ національної безпеки залишається малодослідженою. У статті В.О. Кучера та О.Ю. Криштфовича звертається увага на роль захисника в межах досудового провадження, зокрема в контексті обґрунтування клопотань та ініціювання захисних процесуальних дій. Автори застерігають про низький рівень підготовки деяких адвокатів у практиці подання клопотань, а також порушують питання впровадження інституту адвокатського розслідування як форми активного захисту (Кучер, Криштафович, 2022, с. 55–58). Проте у цій роботі стадія підготовчого провадження розглядається лише побіжно.

У контексті сучасних викликів для захисту в Україні заслуговує на увагу публікація в журналі «Amazônia Investiga», де аналізуються типові порушення прав адвоката у справах з політичним або державним підтекстом: обмеження доступу до матеріалів справи, відсутність конфіденційності адвокатської діяльності, тиск на захисника з боку правоохоронних органів. Автори вказують, що права адвоката в українському кримінальному процесі впливають з прав особи, яку він представляє, тому будь-яке звуження повноважень захисника є по суті обмеженням права на справедливий суд (The

defense attorney in Ukraine..., 2023).

Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) у справі *Dvorski v. Croatia* (2015) зазначив, що право обвинуваченого на ефективну правову допомогу має діяти не лише з моменту вручення підозри, а з моменту першого процесуального контакту з державою, включаючи підготовче провадження. Такий підхід підкреслює важливість захисту прав на цій стадії як складової загальної справедливості кримінального процесу (ECHR, 2022, с. 7–8).

Таким чином, науковий аналіз засвідчує фрагментарність і несистемність опрацювання теми. У наявних дослідженнях відсутня комплексна характеристика процесуального статусу захисника саме в межах підготовчого провадження у справах про державну зраду, що особливо актуально в умовах воєнного стану, спеціального режиму судочинства (ст. 615 КПК України) та застосування заочного провадження. Це зумовлює необхідність цілеспрямованого теоретичного дослідження процесуальних дій захисника саме на цьому етапі кримінального провадження.

### Мета і завдання дослідження

**Метою** дослідження є комплексний аналіз процесуальних дій захисника у підготовчому провадженні в кримінальних справах про державну зраду з урахуванням конституційних гарантій права на захист, сучасного процесуального законодавства України та практики Європейського суду з прав людини. Особлива увага приділяється з'ясуванню специфіки реалізації захисної функції на етапі підготовчого судового розгляду, а також виявленню прогалин і суперечностей у правовому регулюванні, які впливають на ефективність правового захисту осіб, обвинувачених у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки.

У межах поставленої мети формулюються такі основні **завдання** дослідження:

– проаналізувати правову природу та зміст інституту підготовчого прова-

дження у кримінальному процесі України, його роль у забезпеченні принципів справедливого судового розгляду, рівності сторін та змагальності;

- охарактеризувати правовий статус захисника на стадії підготовчого провадження, з урахуванням змін, внесених до КПК України в умовах воєнного стану, зокрема статті 615;

- визначити види та межі процесуальних дій захисника під час підготовчого судового засідання (висування клопотань, подання доказів, оскарження рішень прокурора тощо) та проаналізувати їх ефективність у справах про державну зраду;

- з'ясувати проблеми реалізації права на захист у провадженнях щодо державної зради, зокрема в контексті спеціального досудового розслідування, заочного розгляду, обмеження доступу до державної таємниці, а також безпечного конфіденційного спілкування захисника з підозрюваним;

- здійснити порівняльно-правовий аналіз процесуального статусу адвоката в аналогічних категоріях справ у юрисдикціях держав-членів Європейського Союзу, з метою визначення можливих напрямів адаптації національного законодавства до європейських стандартів;

- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення процесуального регулювання участі захисника у підготовчому провадженні, зокрема шляхом внесення змін до положень КПК України, які б гарантували реальну можливість ефективного захисту в справах про державну зраду, у тому числі під час воєнного стану.

### **Матеріали та методи**

Матеріалами дослідження виступили нормативно-правові акти України, передусім Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також інші акти законодавства, що регламентують діяльність захисника у кримінальному провадженні. Окрему увагу приділено положенням КПК України в редакції, чинній

в умовах воєнного стану, зокрема змісту статей 615, 297–1, 290, 303–307, які безпосередньо стосуються прав і процесуальних можливостей захисника.

Значущу роль у дослідженні відіграла судова практика, передусім практика Верховного Суду України (Касаційного кримінального суду), а також Європейського суду з прав людини, зокрема у справах щодо права на захист, доступу до матеріалів, змагальності сторін та ефективності представництва. Аналізовано також практику застосування інституту підготовчого провадження у кримінальних справах про державну зраду в умовах воєнного стану на прикладах конкретних судових рішень, оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Методологічну основу дослідження становить комплекс сучасних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, які забезпечили всебічний, об'єктивний та системний підхід до аналізу обраної проблематики. Зокрема:

- *формально-юридичний метод* застосовано для тлумачення правових норм, що визначають зміст, межі та порядок реалізації процесуальних дій захисника;

- *системно-структурний метод* використано для аналізу інституційної взаємодії захисника з іншими суб'єктами кримінального провадження на стадії підготовчого судового розгляду;

- *порівняльно-правовий метод* дав змогу зіставити українське законодавство і практику із правовими стандартами Європейського Союзу та окремих держав (Польщі, Німеччини, Франції) щодо участі адвоката в аналогічних провадженнях;

- *історико-правовий метод* залучено для з'ясування еволюції процесуальної ролі захисника у досудовому та підготовчому провадженні в Україні в контексті змін у конституційній моделі кримінального процесу;

- *аналітико-емпіричний метод* дав змогу вивчити практичні аспекти реалі-

зації прав захисника у справах про державну зраду, зокрема в умовах відсутності обвинуваченого, обмеження доступу до матеріалів, а також специфіки роботи з конфіденційною інформацією.

Інтеграція зазначених методів дала змогу дослідити процесуальні дії захисника у підготовчому провадженні не лише як сукупність правових процедур, а як елемент ширшого механізму забезпечення прав людини, верховенства права та ефективного кримінального судочинства в умовах конституційного та безпечного виклику, яким є кримінальні правопорушення про державну зраду.

### **Виклад основного матеріалу**

Підготовче провадження є самостійною стадією кримінального процесу, яка починається з моменту надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Воно завершується ухваленням судом відповідного процесуального рішення за результатами підготовчого судового засідання (КПК України, ст. 314). Суть цієї стадії полягає у перевірці наявності підстав для призначення судового розгляду, забезпеченні його ефективності, а також дотриманні принципів змагальності та рівності сторін. Юридична природа підготовчого провадження виявляється у його функціональному призначенні: поєднання організаційно-технічного забезпечення майбутнього судового розгляду з контролем суду за законністю дій органів досудового розслідування (Шминдрук, 2016, с. 121–122). Воно виконує фільтраційну функцію, унеможливаючи необґрунтоване передання справи на розгляд суду по суті.

У системі кримінального процесу ця стадія слугує етапом процесуального переходу від досудового провадження до судового розгляду. Вона передбачає розгляд ключових питань, які мають істотне значення для подальшого розгляду справи: визначення підсудності, скла-

ду суду, форми провадження, заявлених відводів і клопотань, обсягу та порядку дослідження доказів тощо (Сівач, 2021, с. 27–28). У справах про особливо тяжкі злочини, до яких належить державна зрада, значення цієї стадії істотно зростає: саме на цьому етапі вирішується питання щодо забезпечення захисту, допустимості окремих доказів, необхідності застосування спеціального судового розгляду за відсутності обвинуваченого (КПК України, ст. 323, 615), а також участі присяжних. Судова практика підтверджує, що підготовче провадження у справах цієї категорії має критичне значення для перевірки дотримання прав сторони захисту. Зокрема, в ухвалі Київського апеляційного суду від 17 квітня 2024 р. у справі № 761/2901/23 наголошено, що навіть за умов спеціального судового розгляду суд зобов'язаний перевірити, чи був забезпечений повний доступ захисника до матеріалів справи та чи не порушено принцип рівності сторін (ЄДРСР, справа № 761/2901/23).

Особливості підготовчого провадження в умовах воєнного стану врегульовано статтею 615 КПК України. Вона передбачає можливість тимчасового заміщення повноважень слідчого судді керівником відповідного органу прокуратури, якщо здійснення процесуальних дій у звичайному порядку об'єктивно неможливе. Крім того, передбачено автоматичне продовження строку тримання під вартою без ухвали суду, що становить суттєве відхилення від звичайних процедур. У науковій літературі такі положення викликають обґрунтовану критику. Як зазначає О.Ю. Костюченко, автоматичне продовження запобіжного заходу без судового розгляду суперечить статтям 29 та 55 Конституції України і не відповідає стандартам справедливого суду (Костюченко, 2023, с. 40–41). Цей особливий режим, хоча й обумовлений надзвичайними обставинами, має застосовуватись із дотриманням принципу пропорційності та реального контролю за дотриманням прав людини.

Таким чином, підготовче провадження виконує ключову роль у структурі кримінального процесу, а у справах про особливо тяжкі злочини – набуває значення гарантії справедливого судочинства. Його специфіка в умовах воєнного стану, врегульована ст. 615 КПК України, вимагає доктринального осмислення і уважного контролю з боку судів щодо допустимості будь-яких обмежень прав учасників процесу.

Процесуальний статус захисника на етапі підготовчого провадження визначається статтею 46 Кримінального процесуального кодексу України, яка передбачає, що захисником у кримінальному провадженні може бути лише адвокат. Це обумовлено необхідністю забезпечення кваліфікованої правової допомоги особам, які притягуються до кримінальної відповідальності, та дотриманням принципів змагальності та рівності сторін у кримінальному процесі. Захисник має право брати участь у всіх процесуальних діях, подавати докази, заявляти клопотання та відводи, а також здійснювати інші дії, передбачені КПК України, з метою захисту прав та законних інтересів підозрюваного чи обвинуваченого.

У науковій літературі обґрунтовано зазначається, що процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження є невід’ємним елементом загального механізму вирішення завдань кримінального провадження. Ефективне здійснення адвокатом своїх повноважень можливе лише за умов наявності належних кримінальних процесуальних гарантій та дієвих механізмів їх реалізації в усіх стадіях кримінального провадження, включаючи підготовче судове провадження (Бовнегра, 2022, с. 70).

Реалізація принципу змагальності та рівності сторін у підготовчому провадженні передбачає, що сторони мають рівні процесуальні можливості для представлення своїх позицій, подання доказів та участі в судовому розгляді. Захисник, як представник сторони захисту, має право на ознайомлення з матеріалами кри-

мінального провадження, подання клопотань про виключення недопустимих доказів, участь у вирішенні питань щодо запобіжних заходів та інших процесуальних питань, що виникають на цьому етапі. Забезпечення рівності сторін є ключовим елементом справедливого судового розгляду та гарантією дотримання прав людини у кримінальному процесі.

Умови воєнного стану створюють додаткові виклики для реалізації прав захисника. Зокрема, в умовах воєнного стану можуть виникати обмеження щодо доступу захисника до клієнта, участі в судових засіданнях або ознайомлення з матеріалами справи. Проте, як зазначає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, право на звернення до суду за захистом своїх прав не може бути обмежене навіть під час воєнного стану, що закріплено в статті 64 Конституції України (Омбудсман, 2024).

Судова практика також підтверджує важливість дотримання прав захисника. Так, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 червня 2023 року у справі № 225/127/17 зазначено, що проведення судового засідання із захисником, участь якого є обов’язковою, у телефонному режимі не передбачено КПК, що порушує право обвинуваченого на захист (ККС ВС, 2023).

Таким чином, процесуальний статус захисника на етапі підготовчого провадження є ключовим для забезпечення прав та законних інтересів обвинуваченого. Незважаючи на виклики, пов’язані з воєнним станом, дотримання прав захисника залишається необхідною умовою справедливого судового розгляду.

У підготовчому провадженні захисник виконує низку ключових процесуальних дій, спрямованих на захист прав обвинуваченого, забезпечення принципу змагальності та рівності сторін, а також запобігання порушенням під час переходу від досудового розслідування до судового розгляду. Однією з базових дій захисника є ознайомлення з обвинувальним актом та додатками до ньо-

го, що становить передумову для реалізації інших процесуальних прав (КПК України, ст. 290). Відповідно до рішень національних судів, ненадання повного доступу до матеріалів досудового розслідування або їх фрагментарне відкриття слідством розцінюється як порушення права на захист, що може бути підставою для повернення обвинувального акта прокурору (ухвала Київського апеляційного суду від 28.03.2024, справа № 761/3420/24).

На порівняльному рівні варто зазначити, що у Німеччині (§ 147 StPO) та Франції (ст. 114–1 CPP) право захисника на ознайомлення із матеріалами закріплено на ранньому етапі провадження, з мінімальними обмеженнями, навіть у справах підвищеної складності. У рішенні ЄСПЛ у справі *Dowsett v. the United Kingdom* Суд вказав, що обмеження доступу до матеріалів обвинувачення ще на досудовій стадії може стати підставою для визнання провадження несправедливим (рішення від 24.06.2003, § 42).

Іншим важливим вектором діяльності захисника є подання клопотань, зокрема про витребування додаткових доказів, виклик свідків, призначення експертиз. У ст. 314 КПК України передбачено, що клопотання можуть бути заявлені під час підготовчого засідання, і суд зобов'язаний їх розглянути до ухвалення рішення про призначення розгляду. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 18.04.2024 у справі № 754/1960/24 демонструє, що суд визнав обґрунтованим клопотання захисника про витребування відеозапису обшуку як доказу недопустимості частини отриманих даних.

У Німеччині (§ 219 StPO) та Франції (ст. 276–277 CPP) подання письмових заяв захисника на цій стадії є обов'язковою складовою підготовки до судового розгляду. У справі *Mirilashvili v. Russia* ЄСПЛ підкреслив, що відмова суду допитати свідка, запропонованого захисником, без належного обґрунтування, є порушенням права на захист (рішення від 11.12.2008, § 204–206).

Значною складовою участі захисника є формулювання заперечень на клопотання прокурора – щодо продовження тримання під вартою, обмеження публічності розгляду, проведення слухання за відсутності обвинуваченого. У практиці українських судів фіксуються випадки, коли заперечення захисника щодо продовження тримання під вартою ігноруються, що призводить до порушення принципу рівності сторін (ухвала Печерського районного суду м. Києва від 09.02.2024, справа № 757/5212/24-к). ЄСПЛ у справі *Tarkowski v. Poland* наголосив, що ухвалення рішення про продовження запобіжного заходу без можливості повноцінної участі захисту становить порушення ст. 5 Конвенції (рішення від 03.11.2005, § 78).

Окремий блок становить реалізація захисником права на відвід, що є процесуальною гарантією неупередженого розгляду. В Україні відповідні положення закріплено у статтях 75–81 КПК України. Як підтверджує практика (ухвала Подільського районного суду м. Києва від 26.03.2024, справа № 758/1879/24), суд визнав обґрунтованим відвід прокурору, який раніше здійснював процесуальне керівництво у цій же справі. У Німеччині (§ 24 StPO) та Франції (ст. 668 CPP) механізм заявлення відводу є спрощеним і може ініціюватися стороною без обов'язку надати повну доказову базу – достатньо сформулювати обґрунтовану підозру в упередженості. У рішенні *Piersack v. Belgium* ЄСПЛ зазначив, що «правосуддя не тільки має бути неупередженим, а й виглядати таким» (рішення від 01.10.1982, § 30).

Значної уваги вимагає питання ініціювання відкритого судового розгляду. Стаття 27 КПК України проголошує публічність судового розгляду, однак на практиці суди часто без достатнього обґрунтування закривають процеси. Захисник має обов'язок наполягати на відкритості провадження, за відсутності законних винятків. У справі *Riepan v. Austria* ЄСПЛ наголосив, що навіть

у справах, де розгляд обмежується процесуальними аспектами, засідання має бути відкритим, якщо це не суперечить суспільному порядку (рішення від 14.11.2000, § 40–43).

Окремим напрямом є участь захисника у розгляді угод про визнання винуватості. Захисник має переконатися, що обвинувачений укладає угоду добровільно, усвідомлює її зміст і наслідки. У рішенні *Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia* ЄСПЛ встановив, що угода про визнання винуватості є прийнятною лише за наявності трьох умов: добровільності, повноцінного юридичного супроводу, незалежного судового контролю (рішення від 29.04.2014, § 89–91). В українській практиці зустрічаються приклади, коли суд відмовляє у затвердженні угоди саме через виявлення психологічного тиску або недопуску адвоката (ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 04.04.2024, справа № 522/1356/24).

Таким чином, участь захисника у підготовчому провадженні має принципове значення для захисту прав особи, забезпечення процесуального балансу і відповідності кримінального провадження як національним стандартам, так і вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Порівняльний аналіз показує, що українська модель потребує посилення судового контролю за повнотою реалізації прав захисту, особливо в умовах спеціального провадження та воєнного стану.

### **Висновки і перспективи подальших досліджень**

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у підготовчому провадженні у справах про державну зраду реалізація процесуальних прав захисника стикається з низкою структурних проблем, обумовлених як особливостями цієї категорії кримінальних правопорушень, так і нормативними обмеженнями, пов'язаними з воєнним станом. З огляду на специфіку кваліфікації злочину, передбаченого статтею 111 Кримінального кодексу України, суди часто здійснюють розгляд

у заочному порядку, без участі обвинуваченого, з посиланням на вимоги безпеки та державну таємницю. У такій ситуації функція захисту повністю концентрується в особі адвоката, що вимагає особливо чіткого законодавчого і практичного забезпечення його процесуального статусу.

Однією з ключових проблем є формальне ставлення суду до клопотань захисника, зокрема про витребування доказів, допит свідків, призначення експертів або про відкритий судовий розгляд. Такі клопотання часто необґрунтовано відхиляються як передчасні або як такі, що «не перешкоджають призначенню розгляду», хоча суд відповідно до статті 314 КПК України зобов'язаний надати мотивовану відповідь на кожне з них. Проблемою залишається і доступ захисника до повного обсягу матеріалів досудового розслідування. У багатьох випадках йому надається доступ лише до витягів або до обмеженої частини доказів, що обґрунтовується наявністю у справі документів, що містять державну таємницю. Це прямо суперечить статті 290 КПК України та практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *Dowsett v. the United Kingdom* (2003) та *Fitt v. the United Kingdom* (2000), де підкреслено, що обмеження доступу до доказів унеможливорює ефективну реалізацію права на захист.

Окремою проблемою є судова практика автоматичного продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У період дії воєнного стану суди нерідко ухвалюють рішення про продовження тримання під вартою без належного з'ясування позиції захисту, обмежуючись лише посиланням на «особливий режим провадження» за статтею 615 КПК України. Це суперечить як положенням статті 199 КПК України, так і рішенню Конституційного Суду України від 20 червня 2012 року № 10-рп/2012, в якому чітко встановлено обов'язковість судового розгляду питань, пов'язаних із обмеженням особистої свободи.

Не менш значущою проблемою є неможливість ефективного оскарження порушень на досудовому етапі у межах підготовчого провадження. Хоча частина друга статті 303 КПК України передбачає можливість заявлення скарг на дії та бездіяльність прокурора або слідчого, судова практика свідчить про те, що такі скарги часто не розглядаються по суті, а залишаються без руху або визнаються «несвоечасними», що нівелює саму суть захисної функції.

Проблеми виникають також із механізмом реалізації права на відвід. Незважаючи на те, що статті 75–81 КПК України передбачають процедуру відводу судді, прокурора, слідчого, перекладача тощо, у справах про державну зраду суди здебільшого відхиляють заяви захисту без належного обґрунтування. Формальне застосування норм про недопущення затягування процесу підмінює принцип неупередженості суду.

У цьому контексті актуальними є пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Доцільно доповнити частину третю статті 314 КПК України нормою про обов'язкове письмове мотивування судом відмови у задоволенні кожного з клопотань захисника, незалежно від предмета, із прямим посиланням на принцип змагальності. Статтю 290 КПК України варто доповнити положенням про недопустимість обмеження доступу захисника до доказів без спеціального судового рішення, навіть у випадках, коли йдеться про матеріали, що становлять державну таємницю. Для забезпечення повноцінного судового розгляду питання про продовження тримання під вартою, до статті 615 КПК України слід внести положення про обов'язкову присутність захисника (або участь в режимі відеоконференції), а також про обов'язковість судового протоколювання його заперечень.

Крім того, варто надати суду повноваження на цій стадії здійснювати не лише перевірку формальних під-

став для передачі справи до розгляду, а й вивчення обставин, що стосуються дотримання прав сторін у досудовому провадженні, з можливістю визнання недопустимими доказів або зобов'язання прокурора усунути порушення. Це потребує змін до статей 315 і 316 КПК України.

Перспективним напрямом удосконалення гарантій захисту в умовах воєнного стану є інституційне закріплення спеціального статусу захисника у справах про злочини проти основ національної безпеки. Такий статус має передбачати можливість отримання допуску до державної таємниці в порядку спрощеної акредитації, участі в закритих судових засіданнях, ініціювання перевірки дотримання прав підзахисного навіть за його відсутності, а також прямий обов'язок суду реагувати на будь-яке обмеження прав захисника в рамках підготовчого провадження.

Таким чином, забезпечення ефективного захисту у підготовчому провадженні у справах про державну зраду вимагає комплексних змін – як нормативного характеру, так і зміни практики. Суд має перестати бути лише інструментом автоматичного допуску справи до розгляду і набути активної ролі арбітра між сторонами, з обов'язком забезпечення змагальності навіть у складних умовах спеціального режиму. Водночас адвокатське самоврядування має отримати повноваження публічно реагувати на кожен випадок обмеження прав захисника з боку органів досудового розслідування та суду. Це дозволить досягти справжнього балансу між публічним інтересом безпеки держави та необхідністю дотримання процесуальних прав особи, яка перебуває під загрозою довічного позбавлення волі.

**Подяки**

Немає.

**Конфлікт інтересів**

Немає.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бовнегра І.В. Процесуальна діяльність адвоката в стадії підготовчого судового провадження як механізм вирішення завдань кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. № 60. С. 70–80.

Костюченко О.Ю. Роздуми щодо конституційності положень частини 6 статті 615 КПК України стосовно автоматичного продовження строку тримання під вартою в умовах дії воєнного стану. *Вісник юридичних наук*. 2023. № 1. С. 39–41.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Кучер В.О., Криштафович О.Ю. Участь захисника в застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 41–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>.

Кучинська О.П., Щиголь О.В. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 20–30.

Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 2. С. 59–65.

Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1(3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>

Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук. – практ. конф.* Київ, 2014. С. 480–482.

Погорецький М.А. Кримінальний процес: поняття та його наукове і практичне значення. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 28–51.

Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.

Погорецький М.А. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. № 2. С. 42–54.

Погорецький М.А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.

Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

Погорецький М.А., Міцкан О.А. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 31–42. URL: [https://vksmages/verstva/3\\_2019\\_pogoretskiy\\_mitskan.pdf](https://vksmages/verstva/3_2019_pogoretskiy_mitskan.pdf)

Погорецький М.А., Яновська О.Г. Відкритість та прозорість судової системи: проблеми реалізації міжнародних стандартів в Україні. *Право і громадське суспільство*. 2013. № 3. URL: <http://lcslaw.knu.ua/2013-2.pdf>

Погорецький М.А. Доступ до правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини. *Організація роботи та адміністрування в господарських судах України: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 23–34 квітня)*. Харків. 2013. С. 123–129.

Сивач Т.І. Актуальні проблеми підготовчого провадження в кримінальному процесі України: магістерська робота. Острогоз: НаУОА, 2021. С. 27–28.

Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія. Київ: Алерта, 2016. 336 с.

Топорецька З.М. Криміналістичне забезпечення доказування стороною захисту в кримінальних провадженнях про службові злочини в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 4/1. С. 211–215.

Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури з питань надання адвокатами безоплатної правничої допомоги. URL: <https://vkdka.org/uzagalnennya-distiplinarnoji-praktiki-kvalifikatsijno-distiplinarnih-komisij-advokaturi-z-pitan-nadannya-advokatami-bezoplatnoji-pravnichoji-dopomogi/>.

## REFERENCES

Bovneghra I. V. (2022) Procedural activity of a defense attorney at the stage of preparatory court proceedings as a mechanism for resolving the tasks of criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, (60), 70–80.

Kostiuchenko O. Yu. (2023) Reflections on the constitutionality of the provisions of part 6 of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the automatic extension of detention during martial law. *Bulletin of Legal Sciences*, (1), 39–41.

*Criminal Procedure Code of Ukraine* (2012): Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Kucher V.O., Kryshchak O. Yu. (2022) Participation of a defense attorney in applying measures to secure criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses. *Bulletin of Criminal Justice*, (1–2), 41–71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>.

Kuchynska O.P., Shchyhol O.V. (2019) The concept and content of access to justice in the criminal procedure of Ukraine. *Bulletin of Criminal Justice*, (3), 20–30.

Pohoretskyi M.A. (2003) Evidence in criminal proceedings. *Bulletin of the Prosecutor's Office*, (2), 59–65.

Pohoretskyi M.A. (2011) Evidence in criminal proceedings: problematic issues. *Journal of the National University «Ostroh Academy». Series «Law»*, (1(3)). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>

Pohoretskyi M.A. (2014) The defense attorney as a subject of proof at the stage of pre-trial proceedings under the current CPC of Ukraine: problematic issues. *Topical Issues of State-Building in Ukraine: materials of the international scientific-practical conference*. Kyiv, 480–482.

Pohoretskyi M.A. (2021) Criminal proceedings: concept and its scientific and practical significance. *Bulletin of Criminal Justice*, (3–4), 28–51.

Pohoretskyi M.A. (2015) A new concept of criminal procedural proof. *Bulletin of Criminal Justice*, (3), 63–79.

Pohoretskyi M.A. (2013) The concept, content and structure of criminal procedure: problems of theory and practice. *Law of Ukraine*, (2), 42–54.

Pohoretskyi M.A. (2014) Theory of criminal procedural proof: problematic issues. *Law of Ukraine*, (10), 12–25.

Pohoretskyi M.A. (2007) *The functional purpose of operational-search activity in criminal proceedings: monograph*. Kharkiv: Arsis LTD. 576 p.

Pohoretskyi M.A., Mitskan O.A. (2019) The standard of proof «sufficient grounds» in the criminal procedure of Ukraine. *Bulletin of Criminal Justice*, (3), 31–42. URL: [https://vksmages/verstka/3\\_2019\\_pogoretskyi\\_mitskan.pdf](https://vksmages/verstka/3_2019_pogoretskyi_mitskan.pdf)

Pohoretskyi M.A., Yanovska O.H. (2013) Openness and transparency of the judicial system: problems of implementing international standards in Ukraine. *Law and Civil Society*, (3). URL: <http://lcslaw.knu.ua/2013-2.pdf>

Pohoretskyi M.A. (2013) Access to justice in the practice of the European Court of Human Rights. *Organization of Work and Administration in Economic Courts of Ukraine: materials of the scientific-practical conference (Kharkiv, April 23–34)*. Kharkiv, 123–129.

Sivach T.I. (2021) Current issues of preparatory proceedings in the criminal procedure of Ukraine: master's thesis. Ostroh: NaUOA, 27–28.

Starenkiy O.S. (2016) *Criminal procedural guarantees of the defense attorney as a subject of proof in pre-trial investigation: theory and practice: monograph*. Kyiv: Alerta, 336 p.

*Summary of disciplinary practice of qualification and disciplinary commissions of the bar on the provision of free legal aid by attorneys*. URL: <https://vkdka.org/uzagalnennya-distyplinarnoji-praktiki-kvalifikatsijnodistyplinarnih-komisij-advokaturi-z-pitan-nadannya-advokatami-bezoplatnoji-pravnychoji-dopomogi/>

Code de procédure pénale. (n.d.). Légifrance. URL: [https://www.legifrance.gouv.fr/code\\_s/id/LEGITEXT000006071154](https://www.legifrance.gouv.fr/code_s/id/LEGITEXT000006071154).

Dowsett v. the United Kingdom. (2003). Judgment of the European Court of Human Rights of June 24, 2003 (Application no. 39482/98). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61106>.

European Court of Human Rights. (2022). Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal limb). Council of Europe. URL: [https://icct.nl/sites/default/files/import/publication/guide\\_art\\_6\\_criminal\\_eng.pdf](https://icct.nl/sites/default/files/import/publication/guide_art_6_criminal_eng.pdf).

Mirilashvili v. Russia. (2008). Judgment of the European Court of Human Rights of December 11, 2008 (Application no. 6293/04). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90160>.

Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia. (2014). Judgment of the European Court of Human Rights of April 29, 2014 (Application no. 9043/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-143015>.

Piersack v. Belgium. (1982). Judgment of the European Court of Human Rights of October 1, 1982 (Application no. 8692/79). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57568>.

Riepan v. Austria. (2000). Judgment of the European Court of Human Rights of November 14, 2000 (Application no. 35115/97). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58915>.

Salduz v. Turkey. (2008). Judgment of the European Court of Human Rights of November 27, 2008 (Application no. 36391/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893>.

Strafprozessordnung (StPO). (n.d.). Bundesministerium der Justiz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo>.

Tarkowski v. Poland. (2005). Judgment of the European Court of Human Rights of November 3, 2005 (Application no. 33692/96). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71130>.

Toporetska Z.M. (2016) Forensic support of evidence by the defense in criminal proceedings on official misconduct in Ukraine. *Visegrad journal on human rights*, 4/1, 211–215.

Amazônia Investiga. (2023). The defense attorney in Ukraine: challenges and opportunities in the criminal process. URL: <https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2770>.

**UDC: 343.13:343.97:342.722(477)**

**Baydyk Oleksandr Anatoliyovych** – Postgraduate Student,  
Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs,  
Kyiv, Ukraine

**ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0008-0114-6745>  
3531575@gmail.com

### **Procedural actions of the defense counsel in preparatory proceedings in criminal offences concerning high treason**

*The article presents a comprehensive legal analysis of the exercise of procedural rights by the defense counsel at the stage of preparatory proceedings in criminal cases concerning high treason. Given the specific nature of crimes against the foundations of national security, the author emphasizes the urgency of strengthening legal aid guarantees under the special procedure regime introduced due to the legal state of martial law. Preparatory proceedings are defined as a crucial stage that ensures procedural filtering of cases, guarantees adversarial balance between the prosecution and the defense, and acts as a compensatory mechanism capable of remedying significant violations committed during pre-trial investigation.*

*The article highlights the systemic problems faced by defense attorneys at this stage: limited or selective access to case materials (especially in the presence of classified documents), court refusals to satisfy motions without adequate reasoning, inability to insist on public hearings, and the overuse of in absentia procedures under Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Particular attention is paid to the shortcomings of the existing mechanism for appealing the actions of investigators and prosecutors during preparatory proceedings, and the necessity of expanding the court's powers to review the legality of procedural decisions adopted prior to the submission of the indictment.*

*In the context of the Constitutional Court of Ukraine's jurisprudence, the right to legal assistance is treated as a fundamental constitutional guarantee that cannot be restricted even during emergency legal regimes. Drawing on the case law of the European Court of Human Rights (in particular *Salduz v. Turkey*, *Dowsett v. the United Kingdom*, *Mirilashvili v. Russia*), the author underscores the importance of early, full, and confidential access to a lawyer as a core element of the right to a fair trial under Article 6 of the Convention.*

*The article offers concrete proposals for amending criminal procedural legislation. These include introducing a statutory obligation for the court to provide reasoned rulings on each defense motion, establishing a special procedural status for defense attorneys in proceedings related to crimes against national security, and expanding access to classified materials through a formal security clearance mechanism. The author also supports granting bar self-governance bodies the power to document procedural violations and report them to disciplinary and international human rights institutions.*

*It is concluded that the effective realization of the right to defense in preparatory proceedings in high treason cases is only possible if the role of the court is transformed – from a passive filter allowing cases to proceed to trial, to an active arbitrator responsible for maintaining procedural equality under legally and politically exceptional circumstances. This approach is aligned with the constitutional principles of the rule of law and Ukraine's international human rights obligations.*

**Keywords:** preparatory proceedings, high treason, defense counsel, criminal procedure, procedural rights, martial law, adversarial process, ECHR, judicial control, Criminal Procedure Code of Ukraine.